

Rebut / Received: 01/06/2022
Acceptat / Accepted: 04/10/2022

Per enllaçar amb aquest article / To link to this article:
<http://dx.doi.org/10.6035/MonTI.2023.15.02>

Per citar aquest article / To cite this article:

Camatxo Buj, Agnès & Bartomeu Obrador Cursach. (2023) "Joaquim Garcia i Girona, traductor d'Horaci." En: Pomer Monferrer, Luis; Ioannis Kioridis & Katarzyna Starczewska (eds.) 2023. *Traducciones de las lenguas clásicas y de los textos sagrados. Hermenéuticas y metodologías / Translations of classical languages and sacred texts. Hermeneutics and methodologies*. *MonTI* 15, pp. 82-101.

JOAQUIM GARCIA I GIRONA, TRADUCTOR D'HORACI

TRANSLATING HORACE: JOAQUIM GARCIA I GIRONA

AGNÈS CAMATXO BUJ
acamatxo@gmail.com
Universitat de Barcelona

BARTOMEU OBRADOR CURSACH
obradorcursach@gmail.com
Institut Menorquí d'Estudis

Resum

Es presenten diferents caires de les traduccions de Joaquim Garcia i Girona, centrats en la poètica d'Horaci. Algunes odes i epodes apareixen traduïts i publicats al *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, entre el 1920 i el 1958, a la secció intitolada pel traductor "Del jardí d'Horaci". La minuciositat i rigor de la traducció, juntament amb les notes complementàries per a la tria del lèxic català adient, ens mostren la seua intuïció i el seu coneixement lingüístic profund tant del llatí com del català.

Paraules clau: Garcia i Girona. Horaci. Llatí. Català. Traducció.

Abstract

Different aspects of the translations of Joaquim Garcia i Girona are presented, focusing on the poetry of Horace. Some odes and epodes are translated and published in the

Esta obra está bajo una licencia de Creative Commons Reconocimiento 4.0 Internacional.

Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura, between 1920 and 1958, in a section entitled “Del jardí d’Horaci” by the translator. The meticulousness and rigour of the translation, together with the complementary notes for the choice of the appropriate Catalan lexicon, represent his intuition and deep linguistic knowledge of both Latin and Catalan.

Keywords: Garcia i Girona. Horace. Latin. Catalan. Translation.

De vós aprenc i desaprenc altern,
dels vostres fulls, de les vostres paraules,
del vostre vers d’adelerada ametla
que crema més que no el vent de ponent.

Vicent Andrés Estellés, *Mural del País*
Valencià XXIV, “Morella” v. 1-4.

1. Introducció

Horaci ja era un poeta singular a ulls dels llatins. Com a hereu de les propostes neotèriques, pel que fa a l’assumpció de la lírica arcaica i hel·lenística gregues, en les obres líriques (*Odes* i *Epodes*) ultrapassà el paper d’epígon i creà un món literari tan propi que no se’n pot trobar cap emulador en el corpus llatí. De fet, les seues obres són artefactes tan perfectament closos pel que fa tant a forma com a contingut que la transmissió manuscrita mostra poques alteracions, si hom té en compte el que és habitual en un poeta del tombant d’era. Tot plegat evidencia la singularitat d’un autor que conscientment i volguda va esdevindre un dels puntals poètics de la literatura occidental, incloent –òbviament– la catalana.

Tanmateix, els crítics sovint ens indiquen que, abans del s. XX, Horaci és un autor poc present en la literatura catalana. Per exemple, si deixem de banda la menció dels manuscrits medievals, Carles Riba (1936), bo i repassant la recepció d’Horaci a les literatures “ibèriques”, d’autors en català només cita Costa i Llobera i Josep Carner; en una nota excessivament breu, Manuel Balasch (1969) tot just esmenta l’edició de les *Odes* de Josep Juvenci a Cervera (1751) com a únic referent anterior a les traduccions de Tomàs Forteza al *Gay Saber* (1868). En el profund i fonamental article de Jaume

Medina sobre aquesta qüestió (1976: 96-97), d'unes notícies sobre manuscrits i edicions medievals i modernes, es passa als *Preludios de mi lira* de Manuel de Cabanyes (1833) i al llistat de traductors o versionadors d'Horaci en català recollits pel monument bibliogràfic que és l'*Horacio en España* de Menéndez y Pelayo (1885). Tanmateix, com passa massa sovint, la historiografia literària principatina oblida el grup d'il·lustrats menorquins de la segona meitat del s. XVIII i començament del XIX: deixant de banda les cites en obres de Joan Ramis i Ramis, Antoni Febrer i Cardona és, ara per ara, el primer adaptador (més que traductor) d'un poema d'Horaci en català conservat (l'*Oda I 4*, cf. Paredes Baulida 1990: 59-60 i 1996: 153-159). És cert, però, que amb la imitació de Tomàs Forteza al 1868, comencen a fer-se més constants les traduccions i adaptacions d'Horaci en català. Ara bé, es tracta d'unes adaptacions molt formalistes i esparses, una tendència tot just rompuda per Joan Sardà, qui traduí un bon nombre d'odes (arreglades pòstumament el 1914 per ni més ni menys que Joan Maragall), encara que no seria fins a la feina d'Isidre Vilaró Codina (1922) que el català tindria una traducció completa de les *Odes* i els *Epodes* (amb l'afegitó del *Carmen Saeculare* i la fonamental *Epistula ad Pisones*).

Ara bé, si tractem d'Horaci en català, el nom que tothom té en el cap és Miquel Costa i Llobera i les seues *Horacianes* de 1906. A banda de dues traduccions d'Horaci (*Odes I 30* i *I 38*), és ben sabut que el poeta mallorquí, seguint l'estela de Carducci en italià, va adaptar els metres horacians al català¹. Aquesta fita literària també va significar tot un seguit d'adaptacions d'Horaci amb els seus metres èlics per part de poetes com Joaquim Garcia i Girona, Jeroni Zanné, Llorenç Riber i, de forma completa, Josep Maria Llovera (1978 i 1980). És justament a un d'aquests seguidors de Costa i Llobera (vegeu, per exemple, 1927: 176), Garcia i Girona (Benassal, 1867-Baeza, 1928), a qui dediquem aquest article, com a preàmbul d'una imminent edició de les seues traduccions horacianes acollida per la Fundació Carles Salvador de Benassal (Camatxo Buj & Obrador Cursach, en premsa).

1. Cifre Forteza (2005: 313-505) oferix un comentari detallat de les *Horacianes*, dins d'un profund estudi sobre la recepció clàssica en Costa i Llobera.

2. Joaquim Garcia i Girona i Horaci

Malgrat que la figura d'aquest benassalenc il·lustre haja estat ja estudiada amb prou cura, convé recordar que la seua carrera literària i docent va anar íntimament lligada a la llatinitat. Com a prevere, la seua formació llatina vingué donada pel preceptiu pas pel seminari, en aquest cas el de la seua diòcesi, a Tortosa, antiga seu d'un humanisme del qual encara no tenim una visió completa. Si bé en el seu primer curs (1879-1880) el resultat en la matèria llatinitat fou simplement bo (*Benemeritus* 7), segons consta en el seu expedient acadèmic², al final de la matèria lingüística, a quart (1882-1883) hi obtingué un *Meritissimus* 9. En Teologia i Filosofia no manquen les notes màximes. Com a operari diocesà, va tindre altes responsabilitats en alguns seminaris (com a rector a Saragossa 1903-1919, Còrdova 1919-1926 i Oriola 1926-1927 i, finalment, com a director espiritual a Baeza, 1927-1928), encara que abans havia tingut altres càrrecs on havia pogut promoure l'afecció literària entre jóvens estudiants (Pérez Silvestre 2019: 15-16). La seua ardent militància en favor de la formació llatina i grega en l'educació queda explicada pòstumament en l'article titulat "El estudio del latín. El latín, factor de la educación clásica" (Garcia i Girona 1929), primer d'una sèrie d'articles que, per la seua mort, no pogué desenvolupar. Siga com siga, en aquest article Horaci apareix esmentat en dues ocasions. La primera (*Oda* III 2, v. 17-19 a Garcia i Girona 1929: 47), que en segueix una de Virgili (*Geòrgiques* II 490), serveix per a exemplificar la modèlica adjectivació dels poetes clàssics que ha de servir d'inspiració pels futurs hòmens de lletres (inevitable pensar que aquesta és, justament, una de les virtuts tothora esmentada de Josep Pla). La segona, tanmateix, és una màxima que conclou amb força l'article i l'arredoneix: *vos exemplaria graeca | nocturna versate manu, versate diurna* 'fullegeu amb la mà els volums grecs tant de dia com de nit' (*Ars Poetica*, v. 268-269).

No és casualitat que el darrer article enviat a impremta per Joaquim Garcia i Girona acabe amb Horaci. De fet, podem dir que la seua trajectòria també hi començà. Com era costum en l'educació de l'època, com a estudiant s'havia exposat als clàssics llatins, entre els quals els poetes Virgili i Horaci

2. Arxiu Capitular de Tortosa. Secció Seminari Conciliar de Tortosa. Llibre de matrícula, exàmens i notes acadèmiques dels cursos 1876 a 1893 (sense foliar). Volem agrair a Mn. Josep Alanyà, canonge arxiver, la consulta feta.

tenien un lloc prominent i l'*Ars Poetica* era una obra de referència (de fet, ho ha estat fins fa unes dècades)³. Si bé és cert que fins la publicació de les *Horacianes* (1906) i d'unes traduccions de Lluís Revest (1920-1921, vegeu a sota), no es va capficar en la traducció, podem trobar referències explícites i ressos d'Horaci en les fites més importants de la seua producció poètica. Així, justament en el pròleg de *Seidia*, el premiat poema que li donaria fama, hi podem llegir: “En quant a la forma i la diversitat de metres, de que'n faig us, seguix allò de *pictoribus atque poetis* d'Horaci” (Garcia i Girona 1920: 8). No necessita donar més explicacions ni explicitar-ne la font, perquè qualsevol autor mitjanament format en les lletres sabia que és del començament de l'*Ars Poetica* (v. 9) i que al vers següent continuava amb *quidlibet audendi semper fuit aequa potestas*: “als pintors i als poetes sempre se'ls ha permès per igual el poder de ser agosarats a pler”.

Ara bé, la recepció horaciana de Garcia i Girona és la corrent en la seua època, en la qual el postromanticisme i la Renaixença havien deixat una fonda petjada –no debades, per una banda Garcia i Girona era un academicista del seu temps i, per l'altra, un admirador de Mn. Jacint Verdaguer i de Frederic Mistral. Així doncs, despullat de l'humor i la ironia amb què Horaci juga en gairebé tota la seua obra, trobem un autor llatí prescriptiu que desenvolupa –o li fan desenvolupar– en l'*Ars Poetica* un programa normatiu de composició i una font d'inspiració pel que fa al tractament del paisatge, una idealització del camp, que en aquest moment no s'allunya del bucolisme de Virgili. Aquesta visió devia arrelar fort en el de Benassal, qui no atura de lloar la seua pagesívola pàtria, la qual pel relleu i costums podria ser tractada com a hereva cultural del món clàssic (“dins sa terra el cavador atònit | ossos i marbres i joiells hi troba”, com diu Costa i Llobera d'una Mallorca idealitzada). Tota aquesta percepció li serveix també per a analitzar el territori que esdevé matèria poètica, ja siga en un marc històric i mític (*Seidia*) o contemporani. O és que no són pura tradició clàssica versos com aquesta

3. La rellevància de l'*Ars Poetica* en l'educació, ja d'època Moderna (en termes histogràfics) va durar fins a mitjans de s. XX. És sota aquestes coordenades que hem d'entendre que la primerenca publicació d'una moderna (en sentit popular) autora com Helena Valentí i Petit en siga justament una traducció i edició escolar en una data tan avançada com el 1961.

albada de *Seidia*? “Llavons ja ses ovelles blanquíssimes l'Aurora | Pels camps del cel blavissos traïa a pasturar” (Garcia i Girona 1920: 55).

És aquesta estètica concreta dels poetes llatins (el Virgili bucòlic i l'Horaci rural), la d'un camp idealitzat (visió semblant a l'actual neoruralisme social amb la gent que el treballa), que ja havia inspirat els renaixentistes castellans preceptius en l'educació del moment, el que guia la selecció de poemes que Garcia i Girona tradueix. En paraules seues:

Los grandes autores, pues, de la selecta latinidad son en el campo de exploración de nuestros jóvenes humanistas. Mejor que campo habría que llamarse vergel amenísimo, apacible Arcadia, valle de Tempe, donde toda belleza, toda templanza y serenidad tienen su asiento: dicho sea esto, aunque también de los prosistas, pero señaladamente de los grandes maestros de la poesía (Garcia i Girona 1929: 46).

Així, aquest “vergel amenísim” esdevindrà, mitjançant Lluís Revest, “Del Jardí d'Horaci”, una secció on hi encabirà les seues traduccions d'Horaci i que conformen una visió particular del poeta llatí, en sintonia, però, amb el seu temps (noteu que, justament, Isidre Vilaró Codina havia publicat el 1919 *De mon ermot i del verger de Horaci*).

Si ens aturem a veure la temàtica de la selecció que Garcia i Girona fa de les *Odes* i *Epodes* d'Horaci hi trobem, al costat de l'exaltació d'algunes virtuts que poden ser compartides per un eclesiàstic (com la senzillesa a I 38 i I 20, la finitud de la vida I 14, la virtut III 12 o la pau de l'Èpodon VII), tòpics cèlebres (*carpe diem* Oda I 11, *pallida mors aequo pulsat* I 4, *aurea mediocritas* II 10) i apologies de l'art poètica (I 6, II 13, IV 3), la vida idíl·lica del camp tradicional (*Epode* 2, Oda I 7, I 16, I 17, III 13, III 22) contraposa al comerç i els perills de la mar (Oda I 7, I 3, II 10), no sense humor en conservar el final de l'Èpodon II i de triar el IV (així com la invectiva del VI). Seria excessiu dir que quan Garcia i Girona tradueix la famosa oda a la font de Bandúsia (III 13, d'on beu l'horaciana V de Costa i Llobera) estiga pensant en la famosa Font d'en Segures del seu estimat Benassal perquè la selecció és molt usual. Tanmateix, és cert que tot aquest imaginari que evoca és profundament compartit, encara que siga tot just seguidora de la recepció d'Horaci en l'Edat Moderna.

3. *Del Jardí d'Horaci, una dilatada producció i publicació*

Del Jardí d'Horaci és el nom de la secció de traduccions llatines iniciada el 1920 en el *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura* (BSCC). La secció va ser impulsada per Lluís Revest Corzo (València, 1892-Castelló, 1963), figura clau en les humanitats a Castelló i un dels fundadors del butlletí. La sèrie poètica va inaugurar-se amb un parell d'odes d'Horaci traduïdes al català i una altra al castellà, a càrrec de Revest. A partir de 1921 Joaquim Garcia i Girona pren el relleu en les publicacions i, després de la seua mort l'any 1928, van seguir apareixent traduccions seues al català fins al 1958. Passats uns anys de silenci, apareixen noves traduccions d'Horaci per Garcia i Girona gràcies al professor Lluís Gimeno Betí. Va alliberar quatre odes, una nova versió d'una oda publicada al BSCC i un epode més que romanien inèdits en *Mossèn Alcover i les comarques centrals del domini lingüístic: correspondència epistolar amb mossèn Joaquim Garcia Girona* (2004).

Garcia i Girona va aportar al butlletí un total de dotze odes i tres epodes traduïts al català, a més de tres articles teòrics sobre les traduccions. En el BSCC s'hi publiquen les odes 3, 4, 7, 17 i 20 del llibre primer; les 10, 13, 14 i 16 del segon; les 12 i 22 del tercer; la 3 del quart i els epodes 2, 6 i 7. L'autor va acabar publicant fins a quinze traduccions en el BSCC. La majoria, dotze, com a publicació independent i tres d'elles, versions a l'interior dels articles. En aquests editorials Garcia i Girona s'esplaia amb valuoses explicacions sobre el procés d'adaptació dels textos del llatí al català. Val a dir que, també, al final de la majoria dels poemes publicats en el BSCC hi incloïa notes explicadores sobre la forma original llatina, l'adaptació de termes de la cultura clàssica o la definició de paraules pròpies del Maestrat. La minuciositat de Garcia i Girona en la confecció dels articles i l'interès per la seua publicació és representativa del tarannà propi, exigent i compromès amb la tasca traductora i la transmissió de la millor versió del text als lectors, a qui s'adreça des d'una òptica crítica.

Arran de la commemoració del centenari de *Seidia* (1920) s'ha accedit als manuscrits de Garcia i Girona conservats en l'arxiu de la Societat Castellonenca de Cultura, d'on s'ha pogut recuperar una versió inèdita de l'oda 3 del llibre primer. Aquesta traducció es publicarà en la compilació de les traduccions d'Horaci per Garcia i Girona (Camatxo Buj & Obrador

Cursach, en premsa). Unint les publicacions al BSCC (1921-1958), les edicions de Gimeno Betí (2004) i el manuscrit inèdit conservat a l'arxiu de la Societat Castellonenca de Cultura, s'han arribat a aplegar fins a vint-i-una versions d'Horaci a càrrec del mossèn benassalenc.

4. La llengua de les traduccions

La llengua de les traduccions de Garcia i Girona mostra l'afany de recuperació del català com a llengua literària i culta propi de la Renaixença. Natural de Benassal, Joaquim Garcia i Girona va estudiar al Seminari Diocesà de Tortosa, on va destacar com un dels millors alumnes llicenciats en Filosofia i Lletres. La producció de Garcia i Girona es regeix per la tríada de valors renaixencistes emblema dels Jocs Florals: pàtria, fe i amor, del llatí *patria, fides, amor*. En paraules del benassalenc: “la vocació religiosa, l'amor a la terra valenciana i la passió per lo renaixement de la llengua dels pares” (1920).

Les primeres publicacions de l'autor van ser en castellà, tal com era natural en el context lingüístic de l'època a la Diòcesi de Tortosa, que comprenia les comarques de l'Alcalatén, l'Alt Maestrat, Baix Ebre, el Baix Maestrat, el Montsià, la Plana Alta, la Plana Baixa, la Ribera d'Ebre, els Ports, la Terra Alta, i part de les comarques de l'Alt Millars, el Baix Camp, el Matarranya, el Priorat i el Segrià. Un moment clau per a la recuperació del català va ser l'aparició del setmanari tortosí en català *La Veu de Tortosa* (1899), fundat per un dels principals renaixencistes a casa nostra, Francesc Mestre i Noè (Tortosa, 1866-1940). En aquest setmanari Garcia i Girona va publicar la seua primera composició en català, el poema “Als fills del Maestrat” (n. 107, 1901), el nucli temàtic del qual és un cant a la revalorització de la llengua catalana, vàlida per a l'expressió lírica, emparada en el paisatge estimat i els brillants antecedents històrics i literaris de Jaume I, Montcada, Ausiàs March, Ramon Llull i Sant Vicent Ferrer. Aquests referents són importants, ja que mostren els models de l'autor, comuns dels autors de l'època.

Pel que fa a la consciència lingüística de Garcia i Girona, és molt destacable la seua impermeabilitat als prejudicis, que li permet entendre la llengua com un contínuum i, per tant, fer-ne una concepció unitària. En aquest sentit, no podem deixar d'esmentar la seua tasca de col·laborador pel *Diccionari català-valencià-balear*, a partir de la qual va establir un ric

intercanvi epistolar amb Antoni Maria Alcover. L'obra de Garcia i Girona, *Vocabulari del Maestrat*, va ser el primer diccionari valencià amb el català com a metallengua, abandonant el mètode dels predecessors que havien elaborat glossaris valencià-castellà. El *Vocabulari del Maestrat* va anar apareixent en fascicles al *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, entre 1922 i 1928, quan va interrompre's per la mort de Garcia i Girona.

La recollida de paraules l'havia iniciada ans de conèixer el projecte de mossèn Alcover, tal com havien fet els admirats Verdaguer i Mistral, enfocada a la creació literària. Tal com apuntàvem, Garcia i Girona escrivia amb ambició i s'interessava per la recepció de l'obra, incloent notes sobre les tries lingüístiques en les traduccions, que permetien orientar el públic en la lectura i la correcta comprensió dels textos.

El títol *Del jardí d'Horaci* per a la secció de traduccions ja anticipa l'eix temàtic de les poesies seleccionades, que situen el *locus amoenus* horacià al Maestrat. La llengua i l'estil de les traduccions de Garcia i Girona són el reflex de la parla del Benassal que l'autor viu i coneix. Les versions del benassalenc s'adeqüen totalment a l'estil dels originals, que van des de composicions cultes fins a poesies satíriques. Com a tastet dels aspectes lingüístics, podem marcar alguns trets de diferents categories. Per exemple, hi trobem vacil·lació en els articles, combinant tant la forma *el* com *lo*. La tria dels demostratius també és variada: *aqueste*, *aquesta*, *este/esta* i *eixe/eixa*. Pel que fa als possessius, intercala els possessius tòncics *meu*, *meua*, *meus*, *meues*; amb els àtons *mon* i *ma*. Un altre cas d'alternança és en les conjuncions consecutives *pos* i *puix*, que és la més repetida. Seguint el fil dels clàssics fa diversos cultismes, com ara el manteniment de la preposició *ab*, que apareix majoritàriament, amb poques incursions de la forma evolucionada *amb*. Passant al lèxic, té molta cura a fer aparèixer paraules idiosincràtiques de Benassal. En mencionem algunes que, justament, constaten la seua aportació com a font al DCVB. En són exemples *escucar*, *rabera*, *regatxol* i *retanyir*, entre d'altres.

En la mateixa línia de l'interès de l'autor per la llengua, en les notes també assenyala la presència d'algun hispanisme en la llengua comuna del seu territori, com és el cas de *cuèrnos* (Garcia i Girona 1928: 174). En les notes al poema en què hi apareix indica el següent: "Este vocable, viciós per ésser castellà alterat, està, no obstant, estés per nostres Maestrat, Plana i València. Horaci, contra un vil ca, se revestix ací de la bella figura d'un bou valent."

La precisió semàntica en la tria del lèxic és una de les grans virtuts de Garcia i Girona, cosa visible tant en la producció pròpia com en les traduccions. La sèrie *Del jardí d'Horaci* respon a la fi que el mateix Garcia i Girona especifica en el primer article sobre les traduccions publicat al BSCC (Garcia i Girona 1925: 269-270):

Fer un Horaci valencià, [...] un ramell d'escollides odes seues que donen a conèixer un aspecte de la seua excelsa i múltiple personalitat literària. Un Horaci tal com és, no llevant-li ni ficant-li ni mudant-li res de lo principal, ni encara de lo secundari més que a pura necessitat; que no em dona pena passar plaça d'apegat a la lletra: preferisc açò a les originalitats de certs traductors, que posen molt de lo seu... per no tindre paciència per a desentranyar i desenredar lo sentit de l'original [...]. Això sí, Horaci vestit a la valenciana, que es deixe escoltar i entendre en los vocables, giros i maneres que jo sàpiga trobar més pròpies i legítimes de la nostra llengua. Perquè és tanta la fe que tinc en la virtut, nervi i gràcia de nostra *hermosa* vernàcula, que estic segur que per ella no ha de quedar.

Amb aquestes darreres paraules, Garcia i Girona constata la seua voluntat de fer una versió “escudellada en valencià”, amb l'atenció necessària al text original per a obtindre un resultat fidel al text horacià. El benassalenc arriba a un Horaci emplaçat en el redol immediat, amb l'expressió natural fruit de l'ús de la llengua pròpia, joliva i vàlida per a l'expressió literària. Té un estil personal, amb lèxic del Maestrat i trets lingüístics a través dels quals s'accedeix a la seua esfera particular, tant d'entorn com de pensament. Garcia i Girona, en definitiva, fa un Horaci valencià que ben podem llegir emmirallant-nos en l'entorn de Benassal: “Ací baix l'ombra la innocent dolcesa | gustaràs del vi Lèsbic, sense cures | de que ambdós, Baco i Mart, promoguen fresa” (Garcia i Girona 1924: 322).

5. La mètrica de les traduccions

Una de les característiques més destacades de les traduccions de Garcia i Girona és la constant experimentació i desenvolupament de la mètrica. Com que aquest aspecte ha estat ben treballat per Jesús Bermúdez Ramiro (2009), a qui seguim i remetem en aquest capítol, no cal que ens hi returem gaire. Tanmateix, la mètrica és un aspecte fonamental en la recepció d'Horaci

posterior a les *Horacianes* de Costa i Llobera (1906) i, per tant, un aspecte ineludible en Garcia i Girona.

Quant a la forma de les traduccions, sempre en vers, cal distingir dues etapes caracteritzades del capellà benassalenc pel que fa a la modalitat adoptada. La primera, seguint la nomenclatura de J. S. Holmes adoptada per Bermúdez Ramiro (2009), és la traducció mitjançant formes semàntiques: el traductor, Garcia i Girona, fa servir versos propis de la tradició poètica de la llengua d'arribada, el català. Al cap i a la fi, en aquesta etapa segueix el que s'havia fet, de manera exclusiva, fins a la publicació de la influent obra de Costa i Llobera. En el cas que ens ocupa, aquesta manera de traduir correspon als poemes publicats entre 1921 i 1924. Molt probablement, d'altres poemes sense data que s'avenen a aquesta modalitat s'hi puguen inscriure també cronològicament. Els octosíl·labs, els decasil·labs, hexasil·labs i alexandrins, com ja havia començat a fer el seu predecessor Lluís Revest, serveixen per a vessar-hi els calculats ritmes quantitius de l'original llatí d'Horaci. Posem per cas l'estrofa alcaica emprada per Horaci a les odes I 17 i II 14: Joaquim Garcia i Girona va fer servir quartets de decasil·labs amb diferents rimes. Segons Bermúdez Ramiro (2009: 56), agrupà els versos d'aquesta manera "tot imitant visualment el model llatí". En el cas de la I 14, només rimen els versos parells, i el mateix estudiós hi destaca que Garcia i Girona dota aquests versos de "un ritme assossegat que invita a la reflexió", d'una "marxa rítmica pausada" (2009: 57, d'on també prenem el senyal de la identificació de les tòniques amb un punt):

Ai, que afluats se'n van, oh Pòstum, Pòstum,
 los anys! ni la pietat lo pas atura
 a les arrugues i a la instant vellèsa,
 ni menys a l'aspra mort, a tot fre dura.

(*Oda* II 14, v. 1-9, Garcia i Girona 1922: 322)

Pel que fa als díctics, Garcia i Girona només respecta l'alternança mètrica en dues traduccions de les semàntiques. És el cas de l'oda I 4, en la qual l'arquiloquià i el senari iàmbic catalèctic esdevenen un decasil·lab i un hexasil·lab, i el I 3, on va versar el glicònic i l'asclepiadeu a la inversa amb un hexasil·lab i un decasil·lab:

Ja amolla'l crúo hivern a l'alenada
 de nova primavera,
 i els àrguens trauen lentament, eixutes,
 les naus a la ribera.

(*Oda I 4*, Garcia i Girona 1922: 386)

Vullga Venus la Cípria
 I de Helena els germans, llums del cel fúlgides,
 I dels vents lo rei lòbregue,
 tots tancant-los al cau, fora els dols làpiga,

(*Oda I 3*, Garcia i Girona 1925, a Gimeno Betí 2004: 179)

En dues traduccions de Garcia i Girona els díctics originals han esdevingut tirallongues d'un sol tipus de vers. És el cas de la de l'oda I 7, en la qual l'alternança d'hexàmetre dactílic i tetràmetre dactílic es neutralitza en una tirallonga d'alexandrins, i de l'epode 3, format per díctics de senari iàmbic i quaternari iàmbic, que va traduir en hexasil·labs. Servisquen aquestes referències com a breu mostra de la primera etapa.

A partir de 1925, amb la publicació d'una traducció de l'Oda a Melpòmene (*Oda IV 3*), l'autor encetà, conscientment, una segona etapa caracteritzada per les formes mimètiques: aquí el traductor prefereix adaptar la mètrica original llatina, íntimament lligada a la poètica lírica d'Horaci, a una combinació de tòniques i àtones del català que pretenen imitar els ritmes de l'original llatí, de natura quantitativa. L'objectiu, seguint l'esperit de Carducci i, principalment, de Costa i Llobera, era, en paraules del traductor, "fer un Horaci valencià" en la seua totalitat, tant en el contingut com en la forma. La primera traducció publicada sota aquesta modalitat va ser seguida per una llarga i agraïda explicació teòrica. En aquest segon text, no només explica la seua concepció d'Horaci i de la traducció, sinó que pren consciència de ser en una fase diferent (Garcia i Girona 1925: 270) a l'anterior.

Pel que fa a l'adopció de ritmes, ja en la primera etapa, Garcia i Girona havia esdevingut un deixeble que seguia de molt prop les passes del mestre, Costa i Llobera. Així ho evidencia Bermúdez Ramiro (2009: 61) comparant les traduccions d'una mateixa oda feta primer pel mallorquí i després pel castellanenc:

Calma suplica // el navegant qui es troba
 per la mar ampla // si ya negre nuvol
 tapa la lluna // cap estel propici
 guia li dona.

(Costa i Llobera, Horacianes IV)

Calma al deus prega // el navegant quis troba
 en la mar ampla // Grega si un fosc nuvol
 tapa la lluna // i'ls estels dubtosa
 guia li donen.

(Garcia i Girona 1923)

Tanmateix, el deixeble anirà desenvolupant estratègies pròpies en l'etapa mimètica, intentant apropar-se a Horaci el més possible. Per fer-ho, segons ens conta, es basa en la interpretació de Ettore Stampini (1908) i en la prosòdia tradicional eclesiàstica del *Breviarium* llatí (Garcia i Girona 1925: 275). Així, desenvolupa un sistema molt particular en què pren com a referent els ictus dels diferents peus per a posar-hi, en la versió anostrada, una tònica. En aquest punt pot ser útil reproduir les seues pròpies paraules (Garcia i Girona 1925: 271):

Fem, sinó, una prova, lectors benévols, en una oda a l'atzar, per exemple, en la rotulada "A la nau de Virgili".

Síc te díva poténs Cypri
 Síc fratrés Helenáe, lúcida sídera[...]

Les sílabes que porten accent son les llargues, que s'han de pronunciar carregant i allargant més la veu; les no accentuades son les breus, que s'han de llegir més a pressa... Eixos dos versos, reproduïts en valencià, el faiga aixina:

Vullga Vènus la Xipria,
 I d'Helena els germáns, llúms del cel nítides...

I convide als lectors a llegir, de primer els versos llatins, i després els valencians, carregant be els accents tal com van marcats en uns i en altres versos, i qu'em diguen lleialmente si no percibixen lo mateix galopar del ritme en uns que en altres, la mateixa armonía, la mateixa gràcia de moviment.

Establir quins eren els mecanismes que operen en Garcia i Girona a l'hora de crear els seus ritmes no sempre és bo de fer. De fet, segons Medina (2003:

76), els articles teòrics del de Benassal, malgrat no ser-ne esmentats, van ser els instigadors d'una polèmica a la premsa de Vic sobre la possibilitat de la imitació dels metres clàssics, en la qual participà el també traductor d'Horaci Josep Maria Llovera. Per això és d'agrair que, al costat de l'exhaustiu treball de Bermúdez Ramiro, el mateix Garcia i Girona hagués decidit comentar les seues pròpies traduccions en alguns articles i hagués mostrat el procés d'experimentació que va seguir. En termes horacians podríem parlar de *limae labor* (*Ars Poetica*, v. 290). Així doncs, no es estrany que trobem diferents versions d'una mateixa oda (encara que de vegades parcialment). Aquest és el cas de l'Oda I 3, dos versos que hem vist suara, però també de l'Oda I 20. En reproduïm les versions conservades de la primera estrofa (Garcia i Girona 1925: 275-276, 1926: 219):

Jo tinc un vinet, de Sabina terra,
Que l'has de tastar, cavaller Mecenes,
Mon amic volgut, i en grec cànter guarde
Per a quan vingues.

Tinc un vi pobre de Sabina terra,
I has de tastar-lo, cavaller Mecenes
Mon amic íntim, i en grec cànter guarde
Per a quan vingues.

Te convide a un vi de Sabina terra,
Molt pobret i moll, cavaller Mecenes,
Car amic, i en grecs canterets jo guarde
Per a quan vingues.

De la darrera versió, en dirà:

—Però aqueixos no són sàfics —dirà algun. —Tant hemistiqui agut i resultat dotze síl·labes en lloc de les onze. —Responc: Repetisc que no m'atenc a la mètrica de nostra vulgar. Si més lícit, diré que faig versos llatins en vocables valencians. M'és indiferent que resulten de dotze síl·labes o d'onze. Lo que vull és que els *temps* de la quantitat llatina se perceben igualment ordenats en la valenciana, ni un més ni un manco (Garcia i Girona 1926: 219).

Un punt interessant, que ha passat desapercbut a la crítica prèvia, és que Garcia i Girona no només estava al dia del que es feia en català sinó que també aprofitava per intercanviar impressions sobre la traducció amb qui

pogués. Així, en un dels seus articles explicatius, descriu la trobada amb un “notable professional, llatí de primera força” (Garcia i Girona 1925: 274), que li mostrà tota una sèrie de provatures mètriques “en castellà asturià fetes en lo motle dels clàssics llatins” que coincidien amb l’anàlisi i aplicació del benassalenc. Tot i que n’arriba a citar dos versos en asturià que imiten l’hexàmetre llatí⁴, no en diu en cap moment qui és (“el nom de qui no em crec autoritzat per a revelar”, Garcia i Girona 1925: 274-276). Només en sabem que aquesta persona tenia la intenció “de donar prompte a l’estampa algunes obretes que té escrites sobre aquestes matèries, i d’assaigs de poesia nova castellano-asturiana”. Aquesta aproximació a la producció asturiana ve a mostrar una vegada més la sensibilitat del de Benassal amb la producció en altres llengües, fins i tot les minoritzades. Baste recordar que sabem que s’escrivía amb Frederic Mistral per “una postal datada a Maiano, Provença, el 15 de juny de 1909, i adreçada al Seminari de Saragossa” (Barreda 1997).

Tot i que a començaments del s. XX la literatura asturiana viu un moment esperançador amb el *rexonalismu*, que maldava per consolidar, també per la via política, el moviment de ressorgiment desenvolupat en el segle anterior, el nombre de possibles candidats que podem considerar són dos. Malauradament, no hem aconseguit prou documentació com per a confirmar-ne o desmentir-ne taxativament cap, tot i tindre’n un de més versemblant. En primer lloc, hom pot pensar en el poeta i metge Francisco Balbín de Villaverde “Xiquín de Villaviciosa” (Madrid, 1892-Buenos Aires, 1985), autor conegut per un poemari titulat *De la mió Asturias (Poesías)* (1926) i publicat a l’Argentina, on va residir entre el 1922 i 1929 i d’ençà el 1942 fins la seua mort (Portal Hevia 1995: 8-12). En aquest llibre aparegué publicada una traducció d’Horaci (l’oda I 26)⁵. Una de les particularitats d’aquest autor asturià és que no va residir pròpiament a Astúries. Només hi estiuejava ocasionalment, i, entre els llocs en què va exercir la Medicina, hi ha Simat de la Vallidigna (La Safor, València). Noteu que va ser a València on va sortir publicada la seua traducció al castellà de la *Chanson de Roland* (1918). Ara

4. “Yo vou pul camin cantando l’amor que me lhieva, | Yo vi en cada flor pedim una càntiga nueva”.

5. Sobre les traduccions d’Horaci a l’asturià, vegeu-ne l’estudi global de González Delgado (2004). Les pàgines 79-80 estan dedicades a la traducció de “Xiquín de Villaviciosa”.

bé, no tenim notícia que aquest autor tingués cap interès especial en l'adaptació mètrica dels clàssics i, de fet, la seua única traducció coneguda no va en aquesta direcció ni és coherent amb les observacions que transmet Garcia i Girona del seu anònim interlocutor.

Ara bé, malgrat no tindre gaire clar en quin punt i moment podrien haver coincidit, l'autor asturià que més encaixa, per ser l'il·lustre interlocutor de Garcia i Girona, és Galo Antonio Fernández (1884-1939), el Padre Galo, que signava com a Fernán Coronas. Les coincidències amb la descripció de Garcia i Girona semblen prou contundents com per ser optimistes en aquesta identificació, encara que calga ser prudents. Primerament, coincideix en Fernán Coronas la coneixença de la interpretació eclesiàstica del llatí (“[u]na verdadera revelació me feu [...] quan lo modo que de cantar-la observa la Iglesia, [...] quan lo mateix Breviari [...]”) i una apologia de la mateixa (“[q]uant a la conducta de l'Església en este punt, hi ha que vindicar-la”), quelcom que és propi d'una persona que empra el breviari, obra bàsica de la vida litúrgica de les persones consagrades i, en efecte, el Padre Galo fou un sacerdot religiós dels Missioners Oblats de Maria Immaculada. En segon lloc, l'esment a les diferents maneres d'interpretar la prosòdia llatina pròpia dels diferents països – “[m]e digué lo distingit visitant que recentment ha estat en Alemanya i en Anglaterra, [...] que en França i en Itàlia hi són encara molt refractaris” – és coherent amb els seus viatges per convents del seu orde arreu d'Europa: Països Baixos, Bèlgica, França i Itàlia. Finalment, en el fragment d'hexàmetre adaptat a l'asturià que transmet el de Benassal, el verb *lhieva*⁶ per la més comuna *llieva* mostra un tret ortogràfic innovador proposat i promogut per Ferrán Coronas. Per tot plegat, sembla força probable que el Padre Galo siga el misteriós savi que esmenta Garcia i Girona, quelcom que

6. Sobre el so que representa, el Padre Galo va escriure un poema titulat “Pa prenuñciar bien la lh”: “La nueva de Pin del Lhuelhu | Feixu de lhana un lhuvielhu; Foi lhavalhu nu perpielhu...” (Fernán Coronas 1993: 101, núm. 56). Val a dir, però, que no és un punt concloent per ell mateix, atès que d'altres autors el segueiren. És el cas de Casimiro Cienfuegos (García 1993: 28).

es podria confirmar si s'identifiqués a quin poema pertanyen els dos versos en asturià que ens en transmet⁷.

6. Notes conclusives

Si bé *Seidia* és l'obra més important de Joaquim Garcia i Girona, l'escriptor de Benassal també dedicà temps i esforços no menors a la traducció d'algunes odes i epodes d'Horaci seguint l'esperit del seu temps. Encara que sempre amb un desenvolupament propi, si en la composició del llarg poema de la conquesta de València va seguir les passes del català Jacint Verdaguer, amb les traduccions segueix el mallorquí Miquel Costa i Llobera. Aquesta triangle Catalunya-Mallorca-València no és un fet menor i revela una alta consciència lingüística, manifestada en les traduccions (i en composicions pròpies) per l'ús dels mots idiosincràtics del territori de l'antiga diòcesi de Tortosa, que ja havia recollit com a col·laborador d'Antoni Maria Alcover.

Les traduccions d'Horaci són una part molt preuada per Garcia i Girona i íntimament lligada a la seua activitat poètica i acadèmica. No debades, es dedica a desenvolupar una teoria traductològica i prosòdica poc freqüent en el seu temps. És cert que la seua posició com a eclesiàstic al capdavant de la formació de futurs eclesiàstics, el va portar a prioritzar una tradició prosòdica poc valorada per la filologia clàssica més pura. Tanmateix, la seua experimentació i teorització, malgrat el poc impacte que tingueren al nord de l'Ebre, ofereixen un testimoni de primer ordre per al desenvolupament de l'adaptació catalana dels metres clàssics, després de l'espurna encesa per Costa i Llobera. I és que, al costat de traduccions i obres que trobem ja concloses, Garcia i Girona explica de forma progressiva, pausada i dilatada en el temps la problemàtica i les solucions que troba a la ingent tasca de transportar al català uns ritmes complexos i gairebé insòlits.

7. Encara que no es troben en l'extens recull d'Antón García (Fernán-Coronas 1993), l'editor explicita que l'obra d'aquest poeta asturià està molt dispersa i que només en recopila una part (García 1993: 38).

Referències bibliogràfiques

- BALASCH, Manuel. (1969) "Horaci als Països Catalans." *Boletín del Instituto de Estudios Helénicos* 3:1, pp. 23-24.
- BARREDA, Pere-Enric. (1997) "Mossèn Joaquim Garcia Girona, benassalenc il·lustre." Versió electrònica: <https://geocities.restorativland.org/Athens/Acropolis/2864/girona.htm>
- BERMÚDEZ RAMIRO, Jesús. (2009) "Les traduccions poètiques de Joaquim Garcia Girona. Ritme i versificació." *Llengua & Literatura* 20, pp. 51-80.
- CAMATXO BUJ, Agnès & Bartomeu Obrador Cursach. (en premsa) *Del jardí d'Horaci. Traduccions de Joaquim Garcia i Girona*. Benassal: Fundació Carles Salvador.
- CIFRE FORTEZA, Bernat. (2005) *Costa i Llobera i el món clàssic (1854-1922)*. Palma: Leonard Muntaner.
- CORONAS, Fernán. (1993) *Poesía asturiana y traducciones*. Oviedo: Trabe.
- FORTEZA, Tomàs. (1868) "Imitació de l'Oda d'Horaci *otium divos*." *Lo Gay Saber* 1:16 (15 d'octubre de 1868), p. 122.
- GARCÍA, Antón. (1993) "Introducción." En: Coronas, Ferrán (ed.) 1993. *Poesía asturiana y traducciones*. Oviedo: Trabe, pp. 9-41.
- GARCIA I GIRONA, Joaquim. (1920) *Seidia. Poema valencià del principi de la Reconquesta*. València: Imprenta Valencianista.
- GARCIA I GIRONA, Joaquim. (1925) "Del Jardí d'Horaci. Unes explicacions." *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 6, pp. 269-277.
- GARCIA I GIRONA, Joaquim. (1926) "Del jardí d'Horaci. Més sobre la imitabilitat dels metres llatins." *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 7, pp. 210-220.
- GARCIA I GIRONA, Joaquim. (1927) "Del Jardí d'Horaci. La versió de la estrofa alcaica." *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 8, pp. 172-178.
- GARCIA I GIRONA, Joaquim. (1929) "El estudio del latín. El latín, factor de la educación clásica." *Correo Interior Josefino* 384, pp. 45-48.
- GIMENO BETÍ, Lluís. (2004) *Mossèn Alcover i les comarques centrals del domini lingüístic: correspondència epistolar amb mossèn Joaquim Garcia Girona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GONZÁLEZ DELGADO, Ramiro. (2004) "Les traduccions d'Horacio al asturianu." *Lletres asturianas* 85, pp. 57-84.
- MEDINA, Jaume. (1976) "Horaci en la literatura catalana." *Els Marges* 7, pp. 93-106.

- MEDINA, Jaume. (2003) “Una polèmica a la premsa vigatana entorn de la imitació dels ritmes clàssics en català: Josep Fonts, Joan Franquesa i Josep Maria Llovera.” *Ausa* 21:151, pp. 75-85.
- PAREDES BAULINA, Maria. (1990) “Antoni Febrer i Cardona, traductor d’Horaci: una versió de *Carmina* I, 4.” *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* 21:4, pp. 49-60.
- PAREDES BAULINA, Maria. (1996) *Antoni Febrer i Cardona: un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)*. Barcelona: Curial & Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- PÉREZ SILVESTRE, Òscar. (2019) “Joaquim Garcia Girona, a cent anys del Seidia. Assaig d’un estat de la qüestió i noves aportacions.” *Empelt. Revista de lletres i humanitats del Maestrat* 2, pp. 13-41. Versió electrònica: <https://raco.cat/index.php/Empelt/article/view/390267>.
- PORTAL HEVIA, Lluís. (1995) *Francisco Balbín de Villaverde (Xiquín de Villaviciosa)*. Oviedo: Gráficas Oviedo.
- RIBA, Carles. (1936) “Orazio nelle letterature iberiche.” En: Castle, Eduard (ed.) 1936. *Orazio nella letteratura mondiale*. Roma: Istituto di Studi Romani, pp. 191-218.
- STAMPINI, Ettore. (1908) *La metrica di Orazio: comparata con la greca e illustrata su liriche scelte del poeta*. Torino: E. Loescher.

NOTA BIOGRÀFICA / BIONOTE

AGNÈS CAMATXO BUJ és graduada en Filologia Catalana per la Universitat de Barcelona (2022). Ha participat a l’XI Col·loqui Internacional Verdaguer, a propòsit de *Records del Rosselló*, de Pere Talrich. S’ha dedicat en els darrers temps a aprofundir en l’obra de Mn. Joaquim Garcia i Girona i en la literatura de la Renaixença, arreu dels territoris de parla catalana. Ha realitzat una estada de pràctiques de traducció a la Sala Beckett de Barcelona.

AGNÈS CAMATXO BUJ graduated as a Catalan philologist from the University of Barcelona (2022). She has taken part in the XI Col·loqui Internacional Verdaguer on *Records del Rosselló*, by Pere Talrich. She has recently devoted herself to delve into the work of Mn. Joaquim Garcia i Girona and into the literature of the Renaissance, throughout the Catalan-speaking territories. She has completed an internship in translation at the Sala Beckett in Barcelona.

BARTOMEU OBRADOR CURSACH és llicenciat en Filologia Clàssica per la Universitat de Salamanca (2012) i màster i doctor per la Universitat de Barcelona amb la tesi *Lexicon of the Phrygian inscriptions* (2018). La seua recerca compren l'epigrafia llatina i grega i la lingüística indoeuropea, on cal destacar l'estudi de la llengua frígia. Tanmateix, també ha publicat estudis sobre literatura llatina i la seua recepció, especialment en l'àmbit de la Menorca il·lustrada.

BARTOMEU OBRADOR CURSACH holds a degree in Classical Philology from the University of Salamanca (2012) and a master's degree in Ancient Cultures and Languages from the University of Barcelona (2013), where he also earned his PhD with the dissertation *Lexicon of the Phrygian inscriptions* (2018). His research is devoted to Indo-European linguistics (with special attention to the Phrygian language) and Greek and Latin epigraphy. He also has devoted some works to Latin literature and its reception, especially in the context of Minorca during the Enlightenment.